

Mål & Mæle • 1

4. årgang 1977

Forstår I svensk?

Ved en lille test kan Mål & Mæles læsere måle deres svenskkundskaber Side 7

Består man prøven, kan man roligt gå i gang med at læse artiklen om nabospråksforståelse. Er det sandt, at man i Norge forstår, i Sverige ikke forstår og i Danmark misforstår nabosprogene og derfor taler engelsk sammen? Side 19

Selvangivelsen

I år er der sket sproglige forandringer med en af de vigtigste henvendelser fra det offentlige til borgerne, nemlig selvangivelsen og vejledningen til den. Er det stadig svært for skatteyderen at bestige det sproglige bjerglandskab, og hvordan går det med den frikadellestegende købmandskone og hendes selvangivelse? Side 8

Sociolingvistik

I Mål & Mæles føljeton om sprogvidenskabens discipliner er turen nu kommet til sociolingvistikken. Her kommer beretningen om projekter der ikke endte i samme høje stemning som de startede i, om skjulte mikrofoner og om negerbørn i Harlem. Side 14

Kært barn

har mange navne – men også mange slags navne. Læs om hvilke typer af navne der findes, om fornavnenes top-15, og om hvorfor ca. halvdelen af Danmarks befolkning har et af de 14 almindeligste *sen*-navne Side 26

Sprogligheder 2

Mål jeres nabosprogsforståelse ... 7

En idiotsikker selvangivelse 8

Sociolingvistik 14

Nabospråksforståelse 19

Kært barn har mange slags navne 26

Du skal elske dit modersmål, men elske det på en sådan måde, at du, såvidt det står til dig, efterlader det klare, rigere, renere, naturligere end du forefandt det.

Otto Jespersen

SPROGLIGHeder

! Til redaktionen.

Angående: *Kaffe til de, der vil have det.* (Mål og Mæle, nr. 4, 1976).

Det er godt, dette skurrer i Lis Lomholts ører, det skurrer også eftertrykkeligt i mine.

Åbner man for radio eller T.V., skurrer det meget tit. F.eks. efter diskussioner med flere deltagere sluttet der ofte med: *Tak til de, der kom.*

Prøv at sætte vendingen i ental, f.eks.:

Også tak til dig, der altid møder op.

Mon nogen ville finde på at sige:

Også tak til du, der altid møder op. Nej, vel?

Efter et forholdsord må det personlige stedord bøjes, også når det efterfølges af en henførende sætning med *der* som grundled.

Angående det eksempel, der beskyldes for at være årsag til den nævnte sprogbrug: *Dem, der går på perronen, er de to udviste diplomater.* Spring den indskudte, henførende sætning over, så står der:

Dem er de to udviste diplomater.

Nu ser man let, at det personlige stedord er nævnescald (og grundled) og altså må være *de*.

Måske kan man vælge at blive »en ambitiøs gulerod« eller en »solidarisk nar.« Men man gør skoleelever en dårlig tjeneste ved ikke at korrigere disse og lignende

grammatikalske fejl. Senere får de meget svært ved at lære fremmede sprogs grammatik. Mange børn giver op over for den tyske grammatik, simpelthen fordi de ikke har lært den danske.

Til Lis Lomholt: Overhør ikke den omtalte skurken, den er god at have for en vordende lærer.

Med venlig hilsen
Ursula Jensen
Virum

! Kære Ursula Jensen. Nej, jeg mener heller ikke at man skal undlade at gøre opmærksom på at nogle mennesker anser det for ukorrekt at sige: *dem der går derover på perronen, er de to udviste diplomater*, for man skal fortælle børnene om den træske verden. Men jeg mener ikke man skal komme og sige at det er en grammatikalsk fejl. For det siger man kun fordi grammatikken tilfældigvis skriver noget andet end det folk i almindelighed faktisk går rundt og siger. Og i det tilfælde er det grammatikken der skal laves om, ikke folks sprog. I grammatikken bør der altså stå: *Hvis et stedord som grundled står lige op ad udsagnsleddet, står det i nævnescald, i andre tilfælde i genstandscald.* Man har altså ikke lov til at sige: spring den henførende sætning over, for det er lige præcis den der gør at man skal sige *dem*. Det er denne regel folk faktisk følger, og

den er som grammatisk regel præcis lige så god som enhver anden. Når denne grammatik udkommer, har man altså ingen grund til at gå rundt (som kong gulerod) og slå folk i hovedet med grammatikalske fejl på det punkt. OT

? Kære Erik Hansen. Da jeg lige har modtaget Mål og Mæle nr. 3, er jeg kommet i tanker om en advarsel jeg ville give Dem. De må endelig ikke tænke på at afskaffe stavemåden *nogle* med den begrundelse at alle mennesker alligevel siger *nogen*, også når der står *nogle*. Det er der nemlig nogle, der ikke gør, i hvert fald Kjeld Olesen og Anker Jørgensen. Og så er der sikkert flere.

Med de venligste
hilsner
Inger Bang

! Kære Inger Bang: De skal ikke være nervøs for *nogle*. Jeg kan hverken afskaffe eller indføre noget i dansk, men Dansk Sprognævn kan vælge at lade *nogle* glide ud af den nye udgave af Retskrivningsordbogen. Men det sker med garanti ikke. Når der både er en udtale- og en betydningsforskel mellem *nogle* og *nogen*, og når der faktisk som De også har iagttaget det, er en del mennesker der udtaler *l* i *nogle*, så ville det være stik imod de principper Sprognævnet normalt følger at afskaffe *nogle*. – Og så kan jeg da i øvrigt oplyse at Sprognævnets formand selv siger *nogle*, med tydeligt *l*. EH

? Som sekretær for Dansk Selskab for Materialprøvning og -forskning har jeg fået flere forespørgsler om selskabets navn var stavet rigtigt.

Spørgsmålet er om Material(e)prøvning er uden eller med e i midten. I »Ordbog over det danske sprog« (fra 1932) er godt nok angivet formen uden e, men er det stadig korrekt?

Hvordan vil et evt. e indgå i andre forbindelser, fx material(e)lære og material(e) nyt (selskabet udgiver tidsskriftet »materialnyt«)?

Med venlig hilsen
Erik Brandt
(sekretær)

! I den gældende retskrivningsordbog (fra 1955) finder man kun *materialeprøvning*, så man kan hurtigt svare at Deres selskabs navn er forkert stavet i den forstand at det ikke er i overensstemmelse med Retskrivningsordbogen.

Men det hele er lidt broget når det drejer sig om sammensætninger med *materiale*. I Retskrivningsordbogen finder man *materialelemangel* og *materialeprøvning*, men *materialforvalter*, *materialhandel*, *materialhandler*, *materialmester*, *materialvanding*, *materialvarer*.

Det kan jo se ud som om der er mange flere sammensætninger med *material-* end med *materiale-*. Men her skal man passe på: RO tager ikke alle sammensætninger i sproget med; når man kan

slå *græs* og *frø* op hver for sig, kan man selv finde ud af hvordan man staver til *græsfrø* og *frøgræs*, så de ord står der ikke; der gives ikke ret mange eksempler på det normale. Det unormale derimod, som bortfald af e i *material-*, det må der bringes en fyldig, evt. komplet liste med, derfor så mange eksempler i dette tilfælde.

Det er nemlig en uregelmæssighed at e er droppet i disse ord. Det er sikkert noget der er sket for længe siden og efter tysk mønster; på tysk er der slet ikke noget e: *das Material*. Alle andre ord i dansk som ender på *-ale* mister ikke noget e: *Skandaleblad*, *gratialeordning*, *lokalekontor*, *finalestats*, *personalechef*, *saltomortalespecialist* o.a.

Altså: *materialprøvning* og *-forskning* er ikke alene

Sprogligheder

Denne brykasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går i rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

ARENA, Forfatternes forlag,
Hald Hovedgaard
8600 Viborg

og mærk det
SPROGLIGHEDER

ukorrekt efter Retskrivningsordbogen, det er også sære og usystematiske orddannelser. I helt nydannede ord må man absolut anbefale den systematisk rigtige form: *materialestudier*, *materialeomkostninger*, *materienyt* osv. Er man i tvivl bør man nok også altid vælge e-formen. Det stemmer med at Dansk Sprognavn i 1957 har anbefalet Metalindustriens Læringsudvalg at bruge betegnelsen *materialelære* fremfor *materiallære* (Årsberetning fra DS 1957/58, side 9).

Nu har jeg imidlertid fået lov til at kigge i Dansk Sprognavns forarbejder til den nye retskrivningsordbog. Her bygger man bl.a. på indsamlet sprogmateriale, og man tager i høj grad hensyn til den herskende sprogbrug og ikke bare til systemet. Der er en vis sandsynlighed for at den ny RO kommer til at indeholde *materialefejl*, *-håndtering*, *-liste*, *-mangel*, altså med e. Uden e kommer *materialkusk*, *-plads*, *-told*, *-varer*. Og valgfrit e får vi i *material(e)forvalter*, *-lære*, *-prøve*, *-prøvning*, *-samling*, *-vanding*. Tendensen er altså at skaffe flere af de systematisk rigtige former med e. På den anden side ønsker man heller ikke for megen ravage ved at forbyde gamle veletablerede former uden e, derfor bl.a. *material(e)prøvning*.

Så hvis De har tålmodighed en 3-4 år, vil selskabets navn blive fuldstændig korrekt.

EH

En del af juleferien har jeg brugt til at genlæse flere gamle numre af »Mål og Mæle«, og i nr. 1., 1. årgang, »Sprogligheder« er der et spørgsmål som har noget at gøre med det, jeg er interesseret i at få uddybet. Spørgsmålet går på, om der er nogen semantisk forskel mellem en årsagssætning med *da* og en med *fordi*. Jeg kunne godt tænke mig at få defineret den semantiske forskel mellem en sætning med *for* og en med *fordi*, altså for eksempel:

Her er temmelig koldt,
for vinduet har stået åbent
hele dagen

Her er temmelig koldt,
fordi vinduet har stået
åbent ...

Vil det være korrekt at se forskellen mellem de to sætningstyper som en forskel, der har at gøre med hvilken »retning« årsagssammenhængen etableres på, forstået på den måde, at man i den første sætningstype (den med *for*) faktisk slutter fra den anden helsætnings indhold tilbage til den første, medens man i den anden sætningstype (den med *fordi*) slutter fra helsætningens information til ledsætningens?

Antje Fog

! Kære Antje Fog:
Spørgsmålet om forskellen mellem *for* og *fordi* tror jeg nok jeg kan besvare. Faktisk er det sådan at *for* svarer ret nøje til det årsags-*da* du har læst om i M&M. Og det vil sige at i udsagnet

her er koldt, for vinduet har stået åbent
er der to nye informationer

til min samtalepartner, nemlig dels om temperaturen, dels om årsagen. Men i

her er koldt, fordi vinduet står åbent

er der kun én ny information, nemlig den om vinduet; at her er koldt, er forudsat som fælles viden. Du kan let se det hvis du forestiller dig en samtale.

A: »Hvordan er temperaturen i værelset?«

B: »Her er koldt, for vinduet har stået åbent«.

Her kender A ikke temperaturen, det fremgår af hans spørgsmål, og han får både den og årsagen at vide. Du kan meget dårligere forestille dig samtalen

A: »Hvordan er temperaturen i værelset?«

B: »Her er koldt, fordi vinduet har stået åbent.«

At det ikke er helt umuligt, hænger sammen med at *fordi*, som også nævnt i M&M, er dobbelttydigt i visse stilarter. Men langt bedre er følgende:

A: »Hvorfor er her koldt?«

B: »(Her er koldt) fordi vinduet har stået åbent«.

At A i forvejen ved at *her er koldt*, viser sig jo også ved at B slet ikke behøver gentage det. Og hvis du tænker dig dette:

A: »Hvorfor er her koldt?«

B: »Her er koldt, for vinduet har stået åbent«.

så kan man levende forestille sig at A kunne få lyst til at sige »Ja, du behøver ikke fortælle mig at det er koldt, det ved jeg godt!«

Det er hvad jeg mener er den betydningsmæssige pointe. Det du er inde på, er vistnok at en

for-konstruktion er synonym med en *så*-konstruktion (de er konverser, som man siger):

her er koldt, for vinduet er åbent =
vinduet er åbent, så her er koldt

Det er rigtigt nok, men egentlig bare afledt af det med ny og gammel information:

så-konstruktionen giver lige som

for-konstruktionen to nye informationer, derfor kan en *fordi*-konstruktion, der jo kun indeholder én ny inf., ikke konverteres til en *så*-konstruktion.

EH

! Kære Inger Bang.

I M&M 2/1976 rejste jeg problemet om lade + aktiv eller passiv infinitiv. I

M&M 3/1976 fremkommer De med en – skal vi sige: spontan – reaktion på mit spørgsmål og E.H.s

(oplysende og morsomme) svar herpå. De skriver: »Jeg synes De (E.H.) går ud fra forkerte præmisser og derfor får en forkert slutning ud af det: »Realiseringen i din sætning er ikke et menneske, og derfor skal den komme til at lyde mærkelig, uanset om du bruger s'et rigtigt eller ej.« Jeg tror det er af en anden grund sætningen lyder mærkelig. Jeg tror at han (J.K.A.) ganske rigtig har villet være fin og litterær, og i sin anstrengelse for at være det har udtrykt sig upræcist. Han (J.K.A.) mener snarere (...) Sætningen er efter min mening en smule pjatfin (?) og en smule upræcis.« (Hvad

E.H. faktisk skrev var: »Dit (eksempel ...) virker sådan lidt litterært i stilen.«) – Altså: mit sproglige spørgsmål skal slet ikke besvares sprogligt (E.H.: din sætning er mærkværdig, fordi *at lade* kræver person-subjekt), men karakterologisk (I.B.: sætningen er mærkværdig, fordi J.K.A. er en blærerøv). Hermed bortfalder desværre den saglige berettigelse af Deres indlæg, hvis eneste motivering derfor synes at være Deres trang til at meddele M&Ms læsere Deres formodning om min personlige slethed – en opmærksomhed, jeg naturligvis påskønner, skønt jeg nok finder Deres præmisser/materiale en smule spinkle/spinkel. Nu har sætningen det jo med at indgå i sammenhænge, således også min stakkels forkrøblede om projektet, der realiseres, og på baggrund af deres interesse for »sagen« vil jeg gerne fortælle Dem følgende: Sætningen indgik i et arbejdsblad, jeg havde uddelt til et hold universitetsstuderende, og hvori jeg opsummerede de resultater, vi var nået frem til i de foregående timer. Den største mulige knaphed skulle af den grund forenes med den største mulige præcision; mistydninger er da også udelukkede, spørgsmålet om infinitivens form opstod som et rent sprogrigtighedsproblem og et (i vores sammenhæng) kuriosum, som det dog nok var uønskeligheden værd at få opklaret til senere brug. Videre: Det drejede sig om en såkaldt narratologisk analyse (en struktureret,

ordnet beskrivelse af et handlingsforløb) af nogle Holbergkomedier; herunder havde vi på forhånd et (vistnok) veldefineret begrebsapparat, *hvorudfra* vi beskrev de enkelte komediers forløb. De alternative formuleringer i Deres utvivlsomt velmente excgese ville derfor næppe skærpe sætningens præcision, *i den sammenhæng, hvori den indgik og fungerede* (tværtimod). Jeg forbliver Deres etc.

Jens Kr. Andersen, Farum.

? Kære Red.!
I Mål & Mæle nr. 4, 1976, betegner Ole Tøgeby eksemplet *kaffe til de der vil have det* som en overkorrekt udtryksmåde, hvor et *dem* ville være at foretrække for *de*. Helt enig. Men hvorfor skurrer det så i ørerne, når min 2-årige søn siger: *Det er til dem dyr* (forholdsled) i stedet for *det er til de dyr*, og ligeledes når han siger: *jeg lægger dem klodser på plads* (genstandsled) i stedet for *jeg lægger de klodser på plads*?

Havde han i de 2 eksempler udeladt navneordet, havde han haft ret i at sætte stedordet i genstandsfald: *det er til dem, jeg lægger dem på plads*: og havde han sat henholdsvis forholdsled og genstandsled i ental, skulle stedordet ligeledes i genstandsfald: *det er til ham drengen, jeg lægger ham tinsoldaten på plads*.

Det forekommer mig altså, at drengen har den sproglige logik på sin side, når han bruger genstandsfald i sine 2 sætninger. Hvorfor vil jeg så

have ham til at bruge nævnefald? Er jeg overkorrekt?

Venlig hilsen
H. Münster, Malling

! Kære H. Münster.

Nej, det er ikke overkorrekt at lære børnene at sige til *de dyr*. Alle voksne siger sådan, og det har de gjort i over 500 år.

I grammatikker hvor alt skal med, beskrives det således: »Foran navneord er *de* ubøjeligt«, som der fx står i *Hjælpebog i Modermaalets Sproglære* af H.G. Wiwel. Det hedder altså: *Jeg kender dem du taler om, jeg kender kun dem af dotrene der er ugifte, der er kaffe til dem der vi have*, men: *jeg kender de folk du taler om, jeg kender kun de dotre der er ugifte, der er kaffe til de folk der vil have*.

Grammatikken klarer det altså ved at sige at ordet *den* i flertal har forskellige bøjninger afhængigt af om det står alene eller ej. Det er kun en beskrivelse, ingen forklaring – som så meget andet der står i en grammatik.

Jeg synes også at det drengen siger er det mest logiske, og jeg kan ikke ty til den forklaring vi plejer at bruge når vi ikke kan finde på andet: det er et relik af en tidligere sprogtilstand; for det er det ikke. På oldnordisk sagde man som drengen gør nu. Jeg kan ganske simpelt ikke finde nogen fornuftig forklaring på hvorfor det ikke hedder *til dem dyr*.

Derimod kan man godt forklare hvorfor det ikke går at sammenligne med *til ham drengen*. For *ham* er

ikke et påpegende men et personligt stedord. Mens jeg lægger dem klodser på plads kun kan siges hvis man samtidig på anden måde, fx ved at pege, angiver hvilke klodser der er tale om, kan *ham drengen* stå alene. Det er også sådan at *de(m)* lægger sig til *dyr* i *til de(m) dyr*, mens *ham* ikke lægger sig til *drengen*; de er nærmest ligestillede og burde vel skrives med komma imellem.

OT

? Kære Erik Hansen!

Det er for galt!

For et øjeblik siden fik jeg Mål & Mæle 4.1976 i hånden. Veloplagt og forventningsfuld fandt jeg frem til din artikel om retskrivning, og den glæder jeg mig stadig til at læse, men i første omgang blev jeg bragt af sporet, idet mit blik faldt på teksten til fig. 4 (s. 27): Heri oplyses, at dette er græsk skrift, hvad jeg jo nok kunne se, men

også, at det er juleevangeliet, og det er lodret løgn, for det er Luk. 1.5.11.

»Er det at bilde Læserne saadant Noget ind!« sagde den kjedelige Cancelliraad.

Efter denne oplevelse skal der flere levende japanere til at overbevise mig om, at fig. 3 faktisk er fra oversættelsen af H.C. Andersens levnedsbog.

Venligste hilsener
Poul Lindegård Hjorth

! Du har desværre ret. Juleevangeliet er som bekendt Luk. 2.1-20, så det græske citat hører til de mange slemme trykfejl i M & M 4, som vi må bede læserne om undskyldning for. Til gengæld er den altså god nok med det japanske citat: oversætteren, Tetsuro Suzuki, bor i Brønshøj for tiden, jeg kender ham og har hans ord for at der ikke er noget galt her!

EH

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Arena, Forfatterens Forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,

Viborg

Mål & Mæle udkommer 4

gange om året, og abonnementsprisen er kr. 35,00 pr.

årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller

ringe til forlaget Arena. Alle

henvendelser om adressefor-

andring, fejl ved bladets le-

vering osv. bedes derimod

rettet til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden

angives.

Mål jeres nabo- sprogforståelse nu!

Længere fremme i bladet kommer der en artikel om nabosprogsforståelse i Norden. Den er skrevet på svensk, og de læsere der vil varme lidt op, kan begynde med at løse denne opgave. Hvad betyder følgende svenske ord, som i øvrigt alle forekommer i artiklen:

överord: a) overdreven påstand b) overtalelse

överbryggar: a) overbrygger b) slår bro over

undersökning: a) undersøgelse b) lavt besøgstal

konstig: a) kunstig b) mærkelig

förmåga: a) kunnen b) formue

ungefärlig: a) ufarlig b) omtrentlig

tveksam: a) tvivlsom b) tøvende

jämfotahopp: a) spring med samlede fødder b) højdespring

varuhus: a) varehus, stormagasin b) lagerbygning

ojämlikhet: a) ulighed b) ujævnhed

dator: a) donor b) datamat

tidspress: a) tidspres b) dagspresse

städer: a) steder b) byer

gissa: a) gætte b) slide og slæbe

utslätade resultat: a) udslettede resultater

b) udjævnede r.

ordagrann: a) pralende b) ordret

för skojs skull: a) for sjov skyld b) i sandhedens interesse

råka ut för: a) rage til sig b) komme ud for

kontaktytorna: a) kontaktfladerne

b) kontaktyderne

föga: a) meget b) lidet

Svarene står på side 25.

20 rigtige: gå bare i gang med at læse artiklen!

10–19 rigtige: lær de ord De ikke kunne, og kom så i gang!

Under 10 rigtige: man kan have megen glæde af en svensk-dansk ordbog!

En idiotsikker selvangivelse

Er der nogen her i landet der tror på at Jorden er flad og Månen er lavet af grøn ost? Selvfølgelig er der det. Jeg vil fx anslå at 87 danske børn tror det i øjeblikket, men også mange voksne, som måske bl. a. af den grund regnes for mentale afvigere. Men sikkert også flere endnu. Er jeg ude på at håne det danske folk? Bestemt ikke. »I love you all« som Sammy Davis Jr. spontant plejer at udbryde.

Ligegyldigt hvad man kan finde på af opfattelser om ligegyldigt hvad mellem himmel og jord, så vil der i ethvert samfund af en vis størrelse til enhver tid findes mennesker som har dem. Det kan jeg selvfølgelig ikke bevise. Betragt det som en opfattelse jeg har. Som den selv så rigtigt siger, vil der være folk der mener noget andet.

Hvordan kan det være at det i de sidste år pludselig er blevet moderne i vide kredse at have den opfattelse at politikerne og de forskellige offentlige »væsner« taler uforståeligt? Her burde jeg iflg. god universitetsskik komme med en udredning af samfundsøkonomiske forhold i det mindste fra industrialismens gennembrud i England til de seneste overenskomstforhandlinger herhjemme. Jeg vil nøjes med at sige at jeg er overbevist om at det bl. a. skyldes at folk forstår mere og mere, og bliver bedre og

bedre informeret. Hverken politikerne og da slet ikke de offentlige væsner talte mere forståeligt i fx 1960 end de gør i dag. Men samtidigt med at politikerne er blevet stadig mere mediebevidste og væsnerne stadig mere forbrugerbevidste, er den indignerende og/eller analyserende forståelseslitteratur blomstret som aldrig før. Man kan fx nævne »Statens informationsvirksomhed« betænkning 1967, »Vejledning om sproget i love og andre retsforskrifter« justitsministeriel vejledning 1969, Erik Hansen »Ping- og pampersprog« 1971, Frands Mortensen »Kommunikationskritisk analyse af 22-radioavisen« 1972, »Det offentliges annoncering i dagspressen« betænkning 1972, Klaus Kjøller »Vælgeren og partiprogrammerne« 1973, Stig Elliot Nyegaard »At sælge samfundet til sig selv« 1973. Dette er bare et udvalg. Det ville være uoverkommeligt at registrere hvad der har været af avisskriverier om sagen, og indslag i radio og TV.

Et af forståelses-vækkelsens mere konkrete resultater har været oprettelsen af en stilling som statens informationschef. Og en af de opgaver man har taget fat på er at forøge forståeligheden af selvangivelsen og dens vejledning. Skattepligtige læsere af Mål & Mæle vil have bemærket et resultat i form af en stærkt »forenklet« selvangivelse 1976.

Hensiddens m. v. frabedes

Det er ikke let at forståeliggøre en tekst »på videnskabeligt grundlag«. Man ved i realiteten ingenting sikkert om det, ud over de allermest buldrende banale ting som at man må kende tekstens sprog for at forstå teksten. Det er sikkert i erkendelse heraf at Mål & Mæle skrives på en slags dansk og ikke på fx serbokroatisk. Når det drejer sig om at bruge forståelsesfilen på danske, administrative tekster, må lærdommen udlægges derhen at eventuelle særlige administrationsudtryk bør fjernes og erstattes med glosser fra almindeligt dansk, eller i det mindste forklares.

Hvor der i »Vejledning til selvangivelsen for 1975« stod *levet faktisk adskilt* (side 3, spalte 1), står der i 1976 *flyttet fra hinanden* (side 3, spalte 2). Og tilsvarende: 1975: *fællesboet overtages til hensiddens i uskiftet bo* (3,2), 1976: *den efterladte sidder i uskiftet bo* (3,2). 1975: *hvis boet udlægges uden skiftebehandling* (4,1), 1976: *hvis skifteretten (...) har bestemt at boet ikke skal skiftes* (4,1). 75: *umyndigt barn* (4,2), 76: *barnet ikke er myndigt (18 år)* (5,2). *værge* (4,2), 76: *værgen (som regel den ene af forældrene)* (5,2). 75: *rekvireres hos kommunen* (4,2), 76: *fås hos kommunen* (5,2). 75: *ret til at blive gjort bekendt med* (15,2), 76: *ret til at se* (18,1). 75: *med fortsat til at unddrage det offentlige skat* (16,1) 76: *med forsat (...) for at slippe for (...) at betale skat* (18,2).

Det ville blive meget bekosteligt og omfattende hvis man i en selvangivelsesvejledning skulle forklare alle juridisk-økonomiske udtryk som man evt. har brug for at kende når man skal udfylde skemaet. Det ville i så fald blive en lærebog i dansk familieøkonomi og -jura. Udtryk som *kapital*, *spekulationsøjemed*,

avance, *aktie*, *andelsbevis* oversættes ikke. Skattevæsnet går ud fra at folk der fx har en aktie, også ved hvad en aktie er. Men det betyder ikke at man ikke skal stå til regnskab den dag de finder ud af at det mærkelige stykke papir med den ulæseligt krøllede skrift i chatollet man arvede, er en indbringende aktie.

Udtrykket *skattepligtig person* forklares ikke. Det præciseres kun hvornår *børn* er skattepligtige. Man må altså gå ud fra at det at man får tilsendt et skema fra skattevæsnet også betyder at man er skattepligtig. Men hvor megen tillid bør man have til det offentliges EDB-systemer? Ønsker man en populær forklaring af udtrykket er man henvist til de selvangivelsesvejledninger som er udgivet på privat initiativ: Jens Stubkjær (red.) »Skatten 1977« Forlaget Aktuelle Bøger, og Poul Ellehammer Hansen »Ned med skatten 1977« Forlaget Hamlet.

Før

Men at forståeliggøre en tekst består ikke blot i at skifte ord og udtryk ud. Vi er i den hjemlige sprogelite (forskere, undervisere, journalister, tekstforfattere) nogenlunde enige om at man kan gøre mere end det.

Et eksempel

Erklæring. Den gifte kvinde, der i indkomståret 1975 slet ikke har haft indtægter, som efter det nedenfor oplyste skal beskattes særskilt hos hende, eller som kun har haft indtægt som medhjælpende hustru i mandens eller ægtefællernes fælles erhvervs-virksomhed, og som ikke har haft fradragsberettigede udgifter som f. eks. befordringsudgifter mellem hjem og arbejdssted, kan undlade at indsende selvangivelse, såfremt hun på en særlig blanket (skema S 11 a) afgiver **erklæring** om, at hun ikke har haft særskilt indtægt eller kun har haft indtægt som medhjælpende hustru. Er en sådan blanket ikke modtaget, må den rekvireres ved henvendelse til kommunen. Hvis kommunen har tilsendt den pågældende en hustru-selvangivelse bør denne dog afleveres i udfyldt stand.

For at få overblik over hvorledes de forskellige sætninger som indgår i den lange sætning forholder sig til hinanden, kan man sætte dem ind i et skema, se fig. 1.

Kan er udsagnsled i den mest overordnede sætning. Foran *kan* står der en lang, underordnet sætning som igen rummer tre forholdsvis omfangsrige sætninger. Sådant en sætningsbygning må antages at vanskeliggøre forståelsen. Udsagnsleddet har en central funktion idet det knytter forbindelsen mellem sætningens forskellige dele. Ved læsning af en sætning som den ovenstående, vil man skulle huske de lange underordnede sætninger mens man læser frem til det næste punktum. Først så kan man forstå dem i sammenhæng med den overordnede sætning. Ofte vil man (den utrænede læser) være nødt til at læse de underordnede sætninger igen, efter man er nået igennem det hele første gang. Først så har man forstået den ramme hvori alt det underordnede skal forstås.

Forståelighedsparolen kommer åbenbart til at lyde:

Det overordnede før det underordnede!
Kort mellem punktummerne!

Efter

I 1976-versionen lyder det tilsvarende afsnit som i fig. 2 (side 11):

Overskrifter med forskellig typestørrelse angiver klart hvad emnet for det pågældende tekststykke er.

Først får vi en præsentation af det problem som det følgende handler om: noget skal stå på konens, noget på mandens selvangivelse. Afsnittet kan også bruges som oplæg til en diskussion af om en tekst kan gøres for idiotsikker. Ganske vist henvender stykket sig til en af de efter sigende mest undertrykte og uvidende samfundsgrupper: kvinder som

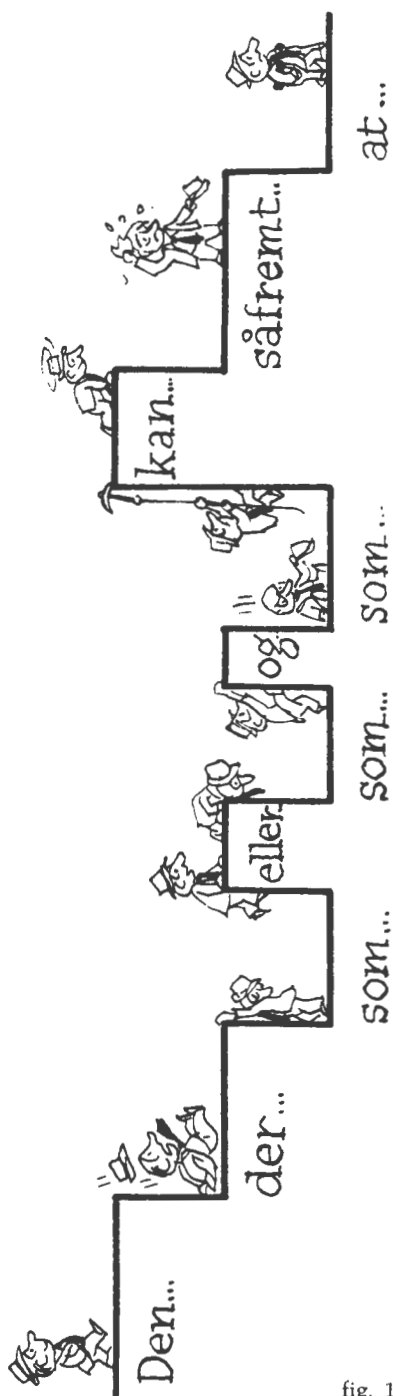

fig. 1

Har De været gift hele året?

Hvis De har været gift hele året, skal De benytte hustruselvangivelsen (S 11 eller S 14). Nogle af Deres indtægter skal De selv betale skat af, og derfor angive på Deres selvangivelse, andre skal Deres mand betale skat af, og de indtægter skal stå på hans selvangivelse.

Har De ingen særskilte indtægter haft i indkomståret 1976, kan De lade være med at udfylde selvangivelsen. Men så skal De i stedet afgive en erklæring på en speciel blanket (S 11 a). De kan få blanketten hos kommunen.

De indtægter De selv skal betale skat af kaldes **særskilte indtægter** og det er:

- indtægt ved selvstændig virksomhed, herunder indtægt som **medhjælpende hustru**.
- indtægt ved arbejde for fremmede (altså for og frem for løn).
- sløshedsbæstøt og her

Den selvangivelse med indtægt af særlige indtægter skal De udfylde, hvis De har været således indkommet.

Medhjælpende hustruer

Ved medhjælpende hustruer forstås kvinder der i væsentligt omfang deltager i driften af mandens eller ægteparrets fælles virksomhed.

fig. 2

er gift året rundt. Men spørgsmålet er om det alligevel ikke er en undervurdering at regne med at de ikke ved at grunden til at de evt. skal udfylde en selvangivelse, er at man skal betale skat af sine indtægter.

Dernæst præsenteres de to muligheder: selvangivelse (hvis særskilte indtægter) eller S 11a.

Dernæst defineres udtrykket **særskilte indtægter** (punkt a - k).

Endelig (en tekstspalte efter punkt k) defineres udtrykket **medhjælpende hustru** i begyndelsen af et tekststykke om dette emne med egen overskrift.

Bemærk at vi i stykket har et eksempel på ikke blot sproglig, men også administrativ forenkling. Den medhjælpende hustru skal nu under alle omstændigheder aflevere en selvangivelse. Også Vi-ved-bedre-reglen om at en gift kvinde på trods af alle undtagelsesbestemmelser bør returnere en udfyldt selvangivelse hvis skattevæsenet har sendt hende en sådan, er strøget.

Citatet viser det problem der er med at anvende princippet om det overordnede før det underordnede, det generelle før det mere specielle. Man bliver udsat for at skulle læse udtryk som først defineres senere, dvs. ved første gennemlæsning af teksten er man forhindret i helt at forstå de sætninger som rummer disse udtryk (i vores stykke: **særskilte indtægter** og **medhjælpende hustru**). Den velkomponerede, forståelige tekst er øjensynligt også underlagt et princip der går i modsat retning af det første: man må forstå det mere konkrete før man kan forstå de mere abstrakte sondringer.

Kunsten er at afveje disse to principper. Det er mit skøn at man i dette tilfælde havde fået en bedre tekst ved at lade det lange afsnit om særskilte indtægter komme før afsnittet som præsenterer valget mellem selvangivelse og S 11a.

Den frikadellestegende købmandskone

Definitionen af **medhjælpende hustru** fortjener et par kommentarer. Det drejer sig om ordet **væsentligt**. Det er naturligvis bl. a. et økonomisk (og politisk) problem hvor vidt man vil gå med forståeliggørelsen af selvangivelsesvejledningen: hvor mange økonomiske, juridiske og sproglige eksperttimer man vil ofre, og hvor meget papir man vil bruge. Jo

dårligere vejledningen er og jo mere indviklet reglerne og skemaerne er, jo mere koster det borgerne og skattevæsnets at få gennemført den årlige skatte-kommunikationsproces. Borgerne vrider hjernerne længere, må købe privat ud-givne vejledninger og ringe oftere til kommunen. Skattevæsnets må besvare fle-re henvendelser, får flere fejlagtige ske-maer og må have flere til »torskegilde«. Dette ved skattevæsnets naturligtvis. Men alligevel skønner man at det kan betale sig at spare en nærmere forklaring af ordet *væsentligt* i denne definition. Og der findes andre lignende eksempler i vejledningen og på skemaerne.

Man må ty til »Skatten 1977« eller »Ned med skatten 1977« for at få åben-baret udtrykkets udlægning i cirkulære nr. 198 af 27. oktober 1971 om kilde-skatteloven, og dets fortolkning i nogle landsskatteretsdomme. Det må bero på et skøn i de enkelte tilfælde om man i vejledningen skal nøjes med at henvise til lovparagraffer, bekendtgørelsesnumre, cir-kulærer, vejledninger, meddelelser og kendelser m. m. (i »Skatten 1977« op-regnes 11 kilder til viden om skatte-regler) eller om man skal popularisere »på stedet«. Men denne passage med *væsentligt* hører efter min mening klart hjemme i den gruppe tilfælde som bør forklares »på stedet«. Det er ikke en krølle på en sjældent brugt regel; det er ikke en spidsfindighed til ære for en håndfuld skatteborgere hvis indtægtsfor-hold i forvejen er så kringledede at de står i ugentlig kontakt med advokat eller re-visor. Det er læsning for »den lille, fri-kadellestegende købmandskone« som Mo-gens Glistrup taler så ihærdigt til.

Til Dem personligt

Det var noget om udskiftningen af ord og udglatningen af en gebræklig sæt-

ningsbygning, og om den rette kom-position. Men der er yderligere nogle ting man efter sprogelitens opfattelse kan gøre med administrative tekster for at lette forståelsen.

Man kan gøre dem mere personlige, rettet mod læseren. 1976-vejledningen er historisk i denne henseende. I den for-fremmes den skattepligtige til at være en person Statsskattedirektoratet taler di-rette til, i stedet for hen over hovedet på. Der siges *De* hvor man i 1975 sagde *den gifte kvinde, hun, den pågældende*, eller hvor man anvendte passiv (lide-form) eller benyttede det upersonlige *man*.

Man kan endvidere søge at undgå sær-ligt lange ord som er komprimerede sæt-ninger. Et eksempel:

1975: »Den, der undlader at indgive selvangivelse for at undgå skattean-sættelse, kan straffes med bøde, hæfte eller fængsel indtil 2 år.« (16,2).

1976: »Hvis man lader være med at aflevere selvangivelsen for at slippe for – helt eller delvis – at blive sat i skat, kan man blive straffet med bøde eller hæfte, eller med fængsel i indtil 2 år.« (18,2).

Det komprimerede navneord *skattean-sættelse* er her blevet analyseret i sine bestanddele: *helt eller delvis at blive sat i skat*. Ligesom *undlader* er blevet til *lader være med*. Det anses for at lette forståelsen. Bemærk hvorledes den even-tuelle skatteforbryder i 1976 er blevet forfremmet fra en ubestemmelig *den* som jo kan være både fugl og fisk, til et klart menneskeligt *man*. Måske vil vi i den næste vejledning se udviklingen fuld-endt med et bramfrit *De* her. Eller vil det være lidt for gemytligt i denne alvorlige sammenhæng?

Som et sidste punkt kan det nævnes

at det menes at man gavner forståelsen ved at præcisere hvem eller hvad det er der handler / tager beslutninger / træffer foranstaltninger. Altså: 1976: *hvis skifteretten (...) har bestemt at boet ikke skal skiftes (...) (4,1)* i stedet for 1975: *hvis boet udlægges uden skiftebehandling (...) (4,1)*.

Frygten for at snyde sig selv

Vejledningen er blevet teknisk bedre, overhovedet ingen tvivl om det. Ikke blot sprogligt, men også i sin opbygning, hvor enkelte afsnit er flyttet omkring i logikkens navn. Men nogen revolution har der ikke været tale om. Det er sandsynligvis kun et fåtal skatteborgere der har bemærket nogen som helst ændringer i vejledningens forståelighed. Og det er jo kun os halvgale sprogfolk der kan finde på at gemme forrige års vejledning for at finkontrollere om det er blevet værre eller bedre.

Men man burde efter min mening gå langt mere radikalt til værks og i direktoratet kulegrave hele vejledningsproblematikken (er det ikke et prægtigt ord?).

For det første: Der er to grunde til at udfylde sin selvangivelse korrekt: frygten for straf for at snyde skattevæsnet, og frygten for at snyde sig selv for fradrag. I vejledningen bygger man i høj grad på den første frygt. Det skyldes selvfølgelig især at der er straffebestemmelser for at snyde væsnet, mens man kun har retten til uformelt at udnævne sig selv til jubelidiot hvis man snyder sig selv. Men det er helt elementær dårlig PR væsnet giver sig selv på denne måde. Man bør sørge for først og fremmest at fremstå som skatteyderens *medpart*, ikke *modpart*. Man kan lære meget om hvordan dette problem løses ved at læse de private selvangivelsesvejledninger.

En helt anden vejledning

For det andet: Den væsentligste vejledning til selvangivelsen findes jo slet ikke i vejledningen S 80! Den findes i forrige års selvangivelse. Hører man ikke protester fra væsnet, går man ud fra at tidligere års selvangivelser er korrekt udfyldt. Medmindre der er sket usædvanlige ting i familieøkonomien er posterne de samme, det er bare tallene der skal justeres. Selvangivelsesmæssigt har vi en livskurve som typisk ser sådan ud: Vi starter med få poster, små tal. Senere flere poster, flere tal. I alderdommen færre poster, mindre tal (her ses bort fra inflationen). Vi starter altså enkelt og bliver efterhånden lidt mere avancerede. Vi lærer trin for trin at udfylde det forbandede skema. Men det betyder at vejledningen først og fremmest kommer ind i billedet når der er sket en *ændring* i situationen, familiemæssigt (fx skilsmisse, giftermål) eller økonomisk. Dette peger frem mod en anden opbygning af vejledningen. I stedet for gennemgangen af skemaet punkt for punkt, bør vi have en gennemgang af hvad forskellige ændringer i årets løb i den (familie)økonomiske situation betyder for skemaets udfyldning i forhold til forrige år.

Selve skemaet bør derimod så vidt muligt holdes uforandret fra år til år. I dagspressen har man fornemmet en vis forbløffelse hos myndighederne over at dette års stærkt forandrede (»forenklede«) skema har medført en usædvanlig høj fejlprocent. Det tyder på, at de retselvfølgelige tanker om selvangivelsesudfyldningssituationen ovenfor, skulle være nye for direktoratet.

Venner, vi har langt igen ...

Klaus Kjoller, f. 1944,
adjunkt i dansk sprog,
Københavns universitet.

Mål & Mæle har bedt en række sprogforskere fortælle om sprogvidenskabens discipliner: dialektologi, sociolingvistik, pragmatik og hvad det hedder alt sammen. I andre numre behandles andre discipliner, men i dette nummer har vi bedt en sociolingvist svare på følgende

spørgsmål: Hvad laver man inden for sociolingvistikken? Hvordan gør man? Hvor foregår forskningen? Hvornår begyndte man at interessere sig for det? Hvorfor er det fornuftigt at dyrke denne forskning?

Sociolingvistik

Sociolingvistikken har en særplads blandt de sproglige discipliner, fordi den et par gange har været anvendt som løsning på et brændende politisk problem. Lande som Canada og Belgien har ofte været ude i landspolitiske kriser på grund af de sproglige modsætninger, og undertiden har de bekymrede regeringer foreslået, at man nedsatte én eller flere ekspertgrupper, der på sociolingvistisk *basis* kunne give en analyse af situationen og eventuelt komme med forslag til løsninger. Denne form for afværgereaktion hos myndigheder har været en medvirkende årsag til, at problemerne omkring to- og flersprogethed er blevet et centralt internationalt forskningsområde. Inden for Nordens område kendes de politisk betingede sproganalyser også, idet Tornedalen, det to-sprogede grænseområde mellem Sverige og Finland, er velbeskrevet.

De fleste projekter, der er blevet startet på dette grundlag, fuldførtes, og slutrapporterne blev afleveret til myndighederne. Derimod er der stor forskel på den indflydelse, som analyserne har fået.

Grundlaget i rapporterne er som regel en beskrivelse af sprogbrugen i området,

herunder en oversigt over sprogvalget i institutionerne (skole, kirke, administration). I fortsættelse heraf gives en redegørelse for, hvornår den enkelte sprogbruger bruger hvilket sprog. Fra et helhedssynspunkt kan beskrivelsen af de enkelte sproglige situationer virke uvæsentlig, men sprogvalget afspejler også på dette niveau magtforhold og sociale grupperinger.

Blandingssprog

Et tredje led i en analyse af et tosproget samfund er beskrivelsen af de sprogformer, der kaldes blandingssprog. Tosprogetheden hos den enkelte sprogbruger skaber mulighed for afsmitning fra sprog til sprog, og studiet af sprogprøver, der har træk fra to sprog, har interesse, fordi sammenblandingen kan afsløre vigtige forhold i den sproglige tilblivelsesproces.

Tosprogethed, hvor de to sprog står langt fra hinanden som fransk/engelsk, svensk/finsk, kan bruges som udgangspunkt, når man skal beskrive tosprogethed mellem nærtstående sprog. Forholdet mellem dialekt, regionalsprog og rigsmål kan beskrives som flersprogethed, men problemet er her den sproglige lig-

hed, der gør det vanskeligt at beskrive blanding af teksterne præcist. Der er for mange fælles elementer. I de tilfælde er kendskabet til sprogblanding mellem nationalsprog nyttigt.

Sproget i skolen

Det er også styringen udefra, der slår igennem ved den næste emnegruppe for sociolingvistiske undersøgelser. Man begyndte tidligt at opbygge projekter omkring sproget i skolen. Et vigtigt tema er målingen af den indflydelse, som hjemmenes sprog har på børnenes skolegang. Et andet hovedtema er de sproglige sider af forholdet mellem lærer og elever. Samarbejdet mellem pædagoger, psykologer, sprogpsykologer og sociolingvister har været inspirerende for deltagere og den begrænsede del af offentligheden, de har skrevet for, men det gælder også for dette område, at en løsning på de sproglige problemer vil kræve dybtgående ændringer.

Mens tosprogs- og skoleprojekterne ofte udspringer af et problem, er forsøgene på at bestemme den sproglige konsekvens af samfundets klassestruktur teoretisk betingede. Marxistiske sociolingvister søger at finde frem til de sprogræk, der knytter sig til den enkelte samfundsklasse, og beskriver herudfra sprogbrugen i og mellem klasserne.

To samfundsbeskrivelser

Sociolingvistikken er også en udadvendt disciplin når det drejer sig om de metoder, der anvendes. Det fremgår allerede af de første eksempler, at man ikke kan klare sig med de normale sproglige beskrivelsesmetoder. Skal et samfunds sprogbrug fastholdes, forudsættes der en samfundsbeskrivelse som udgangspunkt. Tværgående forskning er inspirerende, men den rummer en risiko, idet en krise

inden for én af de samarbejdende discipliner, vil blive overført til samarbejdet. Da sociologien har været i en krisetilstand siden midten af 1960'erne med en opdeling i skoler til følge, har konsekvensen været en opdeling af sociolingvistikken i tilsvarende skoler. Den marxistiske har sit tyngdepunkt i Tyskland, mens den anden bygger på en sociologi, der har sit tyngdepunkt i USA.

Mens den amerikansk dominerede sociolingvistik har lagt vægt på, at analysen byggede på et omfattende materiale, der normalt var indsamlet specielt for den enkelte undersøgelse, har den marxistiske sociolingvistik været skeptisk over for de indsamlede oplysningers betydning. Kritikerne følte, at man havde brugt for megen energi på at samle materialet og for lidt på at analysere det, og derved forflygtiges bevidstheden om analysens mål. Diskussionen har på dette punkt været til gavn for begge grupper, for udviklingen de sidste år har vist, at kritikken har ført til en besindelse hos de udadvendte praktikere, mens marxisterne har erkendt, at en sociolingvistisk analyse, der udelukkende bygger på teoretiske overvejelser støttet af illustrerede eksempler, let bliver abstrakt og uden slagkraft over for de myndigheder, der kan ændre de påviste samfunds-betingede sprogforhold.

Skjulte mikrofoner

I mange sociolingvistiske undersøgelser er det af afgørende betydning, at man kan få optaget naturligt hverdagssprog ved hjælp af båndoptagere. I begyndelsen greb man til den nærliggende udvej at optage med skjulte mikrofoner, men lovgivningsmagten har umuliggjort den udvej. Overraskende nok er de amerikanske lovregler særlig skrappe på dette punkt.

En svensk undersøgelse søgte at påvise en overensstemmelse mellem den enkelte sprogbrugers sociale og økonomiske forhold og hans talesprog. Man valgte forsøgspersoner fra nogle byer, der havde det til fælles, at de alle havde mange fremmedarbejdere. Intervieweren narrede så meddelelserne ved at sige, at han gerne ville interviewe dem om deres syn på fremmedarbejderne. Naturligvis blev sproget ikke som hverdagens, fordi alle vidste, at samtalen kom på bånd, men det hjalp, at de interviewede koncentrerede sig om det, de troede var hovedproblemet. Efter interviewet spurgte man dem, om man måtte benytte det indtalte i en sprogundersøgelse, og det var alle positive overfor. Iøvrigt benyttede en sociolog senere det indsamlede materiale i en større undersøgelse om fremmedarbejderne.

Feltarbejdet rummer mange fejkilder. Selv en nærliggende fremgangsmåde som den at udspørge mennesker i et tosproget område om deres valg af sprog i nærmere angivne situationer, viser sig at være problematisk. Der er ikke tale om, at den udspurgte vil narre forskeren, men de

virkelig tosprogede skifter sprog uden at bemærke det, og derfor kan deres svar let blive farvet af andre forhold, som forventningen om det svar, som man formoder forskeren helst vil have.

Projekter og høj stemning

Den normale ramme for den sociolingvistiske forskning er den bredt anlagte undersøgelse ofte af flere års varighed, hvor mange forskere samarbejder. Det internationale ord for denne form er projekt.

Projektformen har nogle oplagte fordele. Samarbejdet fremtvinger en detaljeret diskussion om mål og midler allerede ved starten, og de bevilgende myndigheder har tillid til, at planerne bliver gennemført, fordi de ikke er knyttet så stærkt til den enkelte forsker. Risikoen er for det første den, som findes ved alt gruppearbejde, men det har også vist sig, at sociolingvistiske projekter, der løber over flere år, er blevet teoretisk uinteressante på grund af udviklingen i faget. Endvidere opstår der ofte problemer, fordi forskerne under arbejdet bliver utilfredse med det først indsamlede materiale, som de er kontraktligt forpligtede til at færdigbehandle.

Sociolingvistikens korte historie viser, at projektformen er en robust arbejdsform, som fungerer tilfredsstillende, men få projekter er endt i samme høje stemning, som de startede i.

Negerungsdommens tilpasning til erhvervslivet

Sociolingvistikken blev til som videnskabelig disciplin i midten af 1960'erne i USA. Det var i den periode, hvor det lykkedes liberale amerikanere at overbevise vide kredse om, at der var begået alvorlig uret mod mange af mindretallene. Kampen om negrenes rettighe-

- SIGER DE STØRRE END JEG, ELLER
END MIG?

- JEG SIGER ALTID STØRRE END JEG,
MEN DEM, DER ER YNGRE END MIG,
KAN IKKE FINDE UD AF DET.

der huskes, men i den amerikanske offentlighed førtes der også diskussioner omkring de spanskaltende puerto-ricanere i New York og Florida og de store grupper af mexikanere, der ofte ulovligt var indvandret for at få del i velstanden.

En lille gruppe sprogforskere, der var tilknyttet ligeretsbevægelsen, følte det som en forpligtelse at udforske de sproglige forhold omkring mindretallene. Gennem analyser var det muligt at påvise det urimelige i opfattelsen af negerdialekterne som mindreværdige forvrængninger af standard-amerikansk. Beskri-

velsen af negerdialekterne gjorde det også muligt at lave lærebøger, der kunne gøre engelskundervisningen af negerbørnene effektiv, fordi man koncentrerede sig omkring de forholdsvis få punkter, hvor der er afgørende forskel mellem standardudtalen og negerdialekterne.

Sociolinguister blev knyttet til skolesystemerne for at overbevise først lærerne og siden elever og forældre om, at man kunne mindske problemerne ved negerungdommens tilpasning til erhvervslivet, når eleverne havde lært standardsproget. Samtidig var det en grundlæggende idé, at standardsproget skulle op-

SEE A GIRL

"Look down here," said Suzy.
 "I can see a girl in here.
 That girl looks like me.
 Come here and look, David.
 Can you see that girl?"

"Here I come," said David.
 "I want to see the girl."
 David said, "I do not see a girl.
 A girl is not in here, Suzy.
 I see me and my ball."

Suzy said, "Look in here, Mother.
 David can not see a girl.
 And I can.
 Can you see a girl in here?"

"Look down, Suzy," said Mother.
 "Look down here, David.
 That little girl is my Suzy.
 And here is David."

"Mother! Mother!" said Suzy.
 "We can see David and me.
 We can see Wiggles and a big girl.
 That big girl is you".

SEE A GIRL

Susan say, "Hey you-all, look down here.
 I can see a girl in here.
 The girl, she look like me.
 Come here and look, David.
 Could you see the girl?"

David, he say, "Here I come.
 Let me see the girl."
 David say, "I don't see no girl.
 Ain't no girl in there.
 I see me and my ball."

Susan, she say, "Momma, look in here.
 David don't see no girl,
 and I do.
 You see a girl in there?"

Momma say, "Look down there, David.
 That little girl Susan.
 And there go David."

Susan say, "Momma! Momma!
 We can see David and me.
 We can see Wiggles and a big girl.
 You that big girl."

Standard engelsk

„Sort“ engelsk

Efter Wolfram & Fasold: Reading Materials for Speakers of Black English

fattes som et fremmedsprog. Der var ikke tale om, at børnene skulle skifte sprog, få et »bedre« engelsk.

Sort er smukt

De første år var præget af stor optimisme og gode arbejdsresultater, og det nære samarbejde mellem sociolingvister og skolefolk skabte en fornemmelse af, at det var lykkedes for en gruppe sprogforskere at bryde ud af de videnskabelige cirkler.

De sociolingvistiske undersøgelser, der påviste en forbindelse mellem social placering og sprog, eller udtrykt i marxistiske vendinger: påviste klassesprog, var vellykkede som videnskab, men det var svært at bestemme de praktiske konsekvenser af resultaterne. Nogle mente, at man ud fra den nye viden skulle »forbedre« sproget hos eleverne fra de ringest stillede grupper (kompensatorisk undervisning), mens andre fastholdt, at det er normerne, dvs. vurderingen af andres sprogform, der skal ændres.

Det var egentlig også denne diskussion, der standsede arbejdet med at gøre negerbørnene tosprogede. Omkring 1970 skærpedes synspunkterne, og grundholdningen hos negrene blev: Sort er smukt. Negre skal ikke lære de hvides sprog, hvorimod de hvide skal lære at acceptere de sortes sprog. De sproglige skoleprogrammer, der var startet i optimisme og idealisme, måtte standses.

Anden fase i sociolingvistikens historie er en teoretisk besindelse. Mens der opstod en afmatning af projekterne i USA, kom andre projekter i Tyskland, England og Sverige ind i deres mest produktive periode, men overalt søgte man at etablere et fastere teoretisk grundlag. På universiteterne havde sociolingvistikken været en succes med stor studentertilslutning, og netop den langvarige frem-

gang havde medført, at teoretiske problemer oftere blev nævnt end løst. Forskningen blev forsømt til fordel for undervisningen.

Politisk styring og sprogudvikling

For til slut at anskueliggøre sociolingvistikens muligheder for at indgå i sammenhæng inden for sprogvidenskabens skal der her gives et par eksempler på uløste danske opgaver.

Sprogforholdene i Sønderjylland har altid været vel beskrevne, fordi den ydre politiske spænding genfindes i forholdet mellem dansk og tysk sprog. Nu hvor afspændingspolitikken slår igennem også sprogligt, vil det være naturligt at fortsætte traditionen med en sociolingvistisk beskrivelse af mindretallets sprogbrug både nord og syd for grænsen. Enkeltstudier er udført, men ved en bredt anlagt undersøgelse vil det være lettere at fastholde den sammensatte afhængighed mellem politisk styring og sproglig udvikling.

Forholdet mellem dansk og grønlandsk sprog i den grønlandske skole har skabt en kritisk situation. Det er rigtigt, at det rummer en risiko at isolere sprogproblemet, da det blot er et symptom på en altomfattende kulturkamp, men i en sociolingvistisk analyse vil samspillet mellem faktorerne indgå, og det må være af værdi at få en systematisk fremlægning af de løsninger, som man har valgt andre steder, hvor man har tilsvarende sprogmodsatninger. Undersøgelsen skulle samtidig finde frem til de særtræk, der findes i den grønlandske sammenhæng, og prøve på at opstille forskellige løsninger, som politikerne kunne inddrage i deres beslutninger.

Mogens Baumann Larsen, f. 1930,
professor i dansk sprog
ved Aalborg Universitetscenter

Nabospråksförståelse

Nabospråk eller grannspråk

Hur har M & M's läsekrets det med sin *nabospråksförståelse*? – Vi skall kanske för att förtydliga saken kalla det *grannsprogsforståelse*. Båda orden kan betraktas som god skandinaviska, under förutsättning att det första används av en svensk riktad till en dansk, och det andra av en dansk till en svensk.

Sv. *granne* = da. *nabo*. Javisst, och om vi drar in våra norska bröder och systrar i bilden, så har vi fått med de språkgrupper som man brukar sysselsätta sig med när man diskuterar grannspråksproblematiken.

Det kan diskuteras om inte gränserna har dragits för snävt. Helt visst finns det en grannspråksproblematik vid Danmarks sydgräns, men den får falla utanför den här diskussionen. På samma sätt har vi en grannspråksproblematik med Färöarna, Island och Finland, som antingen faller utanför, på grund av att språkgapet är för stort, eller omfattas av det följande, i den utsträckning som dessa länders invånare behärskar norska, svenska eller danska.

Semikommunikation

Grannspråksförståelsediskussionen bygger på att danska, norska och svenska språken är så närbesläktade att man med en-

bart en smula god vilja skall kunna utnyttja kunskaperna i sitt eget språk för att dechiffrera vad som skrivs eller sägs på grannspråken. För ett sådant förhållande har myntats termen *semikommunikation*, som låter bra och respektabel. Men om man vet att *semi*-betyder *halv*-, blir ordet kanske lite mer dubiöst ('tvivlsomt').

Om man till sin grundinställning är pessimist när det gäller möjligheterna till förståelse överhuvudtaget genom språket, kan halvkommunikation låta som ett tillfredsställande förhållande, och kanske som överord för att beteckna hur mycket de nordiska grannfolken får ut av språkutbytet över gränserna.

Men om man till sin grundinställning är oförbätterlig optimist, och tror att språklig kommunikation normalt totalt överbryggar »själens obotliga ensamhet« (uttrycket är lånat från stockholmarens och pessimisten Hjalmar Söderberg, som inte semikommunikation avskräckte från att bli köpenhamnare), ja, då kan halvkommunikation och halvförståelse naturligtvis låta nersläende.

Nu vore det naturligtvis konstigt om halvförståelse skulle vara exakt vad det i själva verket är fråga om; att förstå

50 % av vad man läser och hör. Vetenskapen har inte heller slagit sig till ro med att namnge fenomenet. Tvärtom har på senare år påfallande många undersökningar gjorts för att närmare kartlägga grannspråksförståelsen.

Einar Haugen 1953

Först på plan var antagligen den norskättade amerikanske tvåspråkighetsforskaren Einar Haugen. Så är det också han som har stått fadder till termen »semi-communication» för att presentera de exotiska nordiska språkförhållandena för en internationell publik.

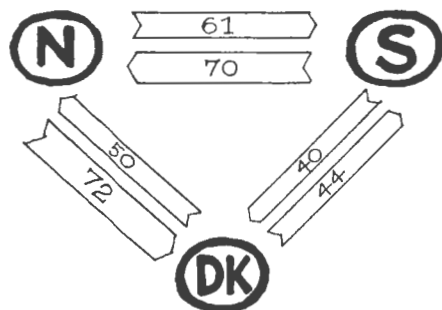
Redan omkring 1950 gjorde han en språksociologisk enquête för att få lite klarhet i förhållandena. Man hade inte någon vidare träning i att använda sociologisk teknik för att belysa språkliga ting då. Man kan kritisera Haugens sätt att sända ut frågeformulär via Foreningen Norden, och att välja ut informanter med hjälp av telefonkatalogen – både medlemskap i dessa föreningar och telefoninnehav ger ett befolkningsurval som inte är representativt, och dessutom väldigt olika icke-representativt i de tre länderna.

Hur som helst presenterar han resultatet på ett intresseväckande sätt. Framställningen kryddas av historier, som den om den danske föredragshållaren i Sverige som finner det klokast att hålla sitt föredrag på svenska, och som blir avtackad efteråt för att ha talat ovanligt tydlig danska. Han citerar också följande bon-mot:

»For en danske er svensk et vanskelig språk uttalt på norsk, mens for en svenske er dansk et norsk som blir uttalt på en vanskelig måte.«

De sifferuppgifter Haugen ger är också intressanta som material för jämförelse

med läsarens intuitiva uppfattning. Resultatet kan ställas upp som ett språkligt triangeldrama (fig. 1):

Siffrorna anger procenttalen ja på frågor av typen: »Förstår Ni nu språk x, y, z utan svårighet?» (Pilarna har vänts i den riktning språket tänks gå. Mottagarna befinner sig vid pilens spets. Siffran i pilen gäller hur stor procent av dessa som menar sig förstå utan svårighet. Pilarna har dimensionerats efter procenttalen.)

Svaren stämmer förmodligen någorlunda med vår intuition. Högst sammanlagd ja-procent har vi mellan Norge och Sverige (= minst problem) och lägst mellan Danmark och Sverige.

Ingenstans är talen mellan två länder desamma i pilens båda riktningar, men mest skillnad skulle det enligt den här undersökningen vara mellan Danmark och Norge. Betydligt fler tillfrågade danskar svarade ja. – Det bör påpekas att frågeställningen inte skilde mellan bokmål och nynorsk; inte heller mellan skrift och tal.

Lägger man samman talen för att se vilket språk som framstår som det bäst förstådda grannspråket (av grannarna!) och vilka skandinaver som är bäst i grannspråksförståelse, blir man tvungen att utnämna norska och norrmännen till skandinaviska mästare i båda fallen.

Sifo – Gallup 1973

När Einar Haugen gjorde den kort refererade undersökningen, var det efterkrigstid. Hur mycket speciella nordiska känslor i ena eller andra riktningen kan ha påverkat resultatet är naturligtvis omöjligt att veta. Många som var med har i vart fall vittnat om krigsårens betydelse för att skapa nordiska läs- och lyssnarvanor. Inte minst fanns det i grannländerna intresse för svensk nyhetsförmedling under ockupationsåren.

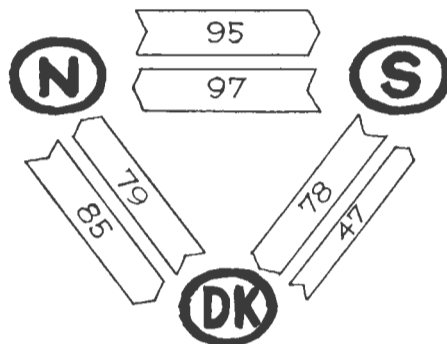
När det efter ca tjuo år var dags för en ny pejling av grannspråksförståelsen 1973, hade det åtminstone hänt en viktig sak med massmedia: ett nytt medium hade verkat sedan 1950-talet, nämligen TV. Utan att lägga en kvalitativ värdering i konstatandet, måste man notera TV's speciella genomslagskraft hos publiken, i jämförelse med andra massmedier. Detta tycks bl. a. visa sig i dess förmåga att dra till sig tittare över gränserna. Särskilt tycks svensk TV ha verkat attraktiv i de delar av Danmark och Norge som har haft möjlighet att se den, och det är inte vilka områden som helst, utan i hög grad huvudstadsområdena!

I Skåne intresserar man sig nog för dansk fjernsyn. Särskilt i mediets barn-dom, då Danmark kunde erbjuda program flera år förrän det fanns möjlighet att se svenska, satsades det på ordentliga antenner t.o.m. uppe i skogarna vid smålandsgränsen. – Det svenska huvudstadsområdet däremot har bara haft möjlighet att se nordvisionsprogram. Från grannspråkssynpunkt kan Stockholm därför utnämnas till »Nordens mest isolerade hörn«.

Den undersökning jag skall referera nu beställdes av Nordiska rådet hos professionella attitydforskningsinstitut. Följaktligen bör informanturval och undersökningsteknik fylla professionella krav.

De språkliga synpunkterna var bara en del av vad man intresserade sig för.

Följande schema (fig. 2) är uppställt på samma sätt som tidigare. Det gäller procenten ja-svar på frågan: »Förstår ni språk x, y, z, när det talas?»

Om vi tar del av de här siffrorna utan kritiskt sinne, kan vi kanske frestas att avskriva grannspråksproblematikens problematiska sidor helt, utom i ett avseende: det är inte mycket danska som svenskar har hunnit lära sig på tjuo år! (Från 44 till 47 % ja.) – Men utvecklingen har gått framåt. Alla siffrorna har höjts sedan Haugens undersökning.

Om vi kopplar på vårt kritiska sinne, säger detta kanske bl. a.:

(1) Detta är en attitydundersökning (liksom Haugens), där det har gällt att bedöma en egen förmåga mycket allmänt. Sannolikt har mera grannspråkskunniga och -erfarna intervjuoffer varit mera tveksamma med sina ja-svar än mindre dito med god vilja. En liten föreställning om detta kan man få genom att titta på svaren på frågan »Förstår ni isländska, när det talas?» Ska man tro undersökningen förstår 10 % av svenskarna, 9 % av norrmännen och 7 % av danskarna talad isländska. Det kommer att röra sig om 1,5 miljoner skandinaver som förstår talad isländska. – På Island förstås språket av litet mer än 200.000, som är det

ungefärliga antalet islänningar. (Talande isländska är omöjlig att förstå för skandinaver utan långvarig övning – och den har inte 1,5 miljoner skandinaver. Ja-sägarna har förmodligen i stor utsträckning tänkt på *skandinavisktalande* islänningar, som de kan ha hört i samband med Heimey-katastrofen.)

(2) Skillnaden mellan Haugens och Sifo-Gallups undersökningsresultat kan i mycket tänkas bero på det lilla tillägget »utan svårighet« hos Haugen. Å andra sidan fokuserar Sifo-Gallup på det talade språket. Några distinktioner mellan olika norska varianter görs inte här heller.

Men det är klart att man inte kan utesluta att inte bara självuppskattningen utan också grannspråkskunskaperna har ökat under de tjugo åren. Vi ska inte gissa om detta utan betraktar talen i första hand som jämförbara vid respektive undersökningstillfälle. Vi kan då se att norska och norrmännen intar samma mästerskap som jag påpekade vid den förra undersökningen, och att relationerna överhuvudtaget är desamma, med det undantaget att danskarnas svenskförståelse har gjort ett jämfotahopp. Det är mellan Sverige och Danmark vi numera hittar en besvärande ojämlikhet i grannspråksförståelse. Danskarna tycks numera förstå svenska lika bra som norrmännen danska. Svenskarnas danskförståelse är den särklassigt svagaste länken i kommunikationskedjan.

Man kan inte undgå att sätta förändringen av helhetsbilden i samband med de nämnda TV-förhållandena. En undersökning i mindre skala från Københavns universitet 1972 tycks bekräfta detta. Några studenter (Michael Lund Andersen, Finn Klejsner, Daniel Radtleff) mätte svenskförståelsen i ett antal danska skolor (København, Middelfart, Viborg). Den

viktigaste faktorn, och den enda entydiga, föreföll vara om skolbarnen följde svensk (radio-) TV regelbundet eller ej. De få elever från København som sade sig inte se svensk TV, hade samma genomsnitt som alla eleverna i provinsen, där man ju inte kan se svensk TV, medan det stora flertalet københavns elever som sade sig se svensk TV, hade ett klart högre genomsnitt. Jämfört med denna skillnad framstod sådana faktorer som (föräldrarnas) socialgrupp, kön eller klassnivå som obetydliga.

Sifo-Gallups undersökning har databehandlats och datorn har kunnat spotta fram en mängd uppgifter om hur grannspråksförståelsen – om det nu är den som ja-frekvensen visar – varierar beroende på olika faktorer. För skojs skull kan vi titta lite på hur ja-svaren varierar i den danska befolkningens bedömning av sin svenskförståelse:

Hela landet: 77.6

Sjælland: 82.7 storstäder: 87.8

Fyn: 76.3 övriga städer: 77.2

Jylland: 71.9 landskommuner: 69.9

15–24 år: 87.2

25–49 år: 83.5

50– år: 69.2

män: 81.6 hög utbildning: 97.4

kvinnor: 73.8 låg utbildning: 76.2

hög socialgrupp: 84.3

låg socialgrupp: 75.7

Så om läsaren är en ung man från København ur hög socialgrupp och med hög utbildning, skulle svenska inte vara något problem. Om hon däremot är en gammal bondkvinna från Himmerland skulle oddsen vara sämre. – Resultatet är knappast på någon punkt överraskande och i praktiken föga användbart. Det kan visa sig att det trots allt är den senare man som svensk kan ha ett givande samtal med. Den faktiska individuella variationen är nämligen enorm.

Øivind Maurud 1976

Man kan därför sitta kvar med en undran om inte spelet mellan vad man tror att man kan och vad man verkligen kan faktiskt är oförutsägbart stort, och att därför de på det hela taget rätt likartade resultaten 1953 och 1973 kan tänkas ge en helt felaktig bild av grannspråksförståelsen, inte bara i absoluta tal utan också i relationerna mellan de olika grupperna.

Norrmannen Øivind Maurud hör till dem som har gett sig på att försöka mäta språkförståelse och inte bara vad folk tror om sin språkförståelse.

Han har tagit värnpliktiga från huvudstadsområdena i Danmark, Norge och Sverige som försökskaniner. Han menar att deras grannspråksförståelse på det hela taget skulle kunna vara representativ för respektive lands vuxna befolkning, möjligen med undantag för vad jag tidigare har sagt om hur huvudstadsområdena i Danmark och Norge exponeras för svensk TV, medan stockholmsområdet i detta avseende är isolerat, också med svenska mått mätt. (Han kände tydligen inte till sifo-gallup-resultaten.)

I Mauruds undersökning finns både »skriftspråkstest» och »talspråkstest». Det rör sig om samma fem textprov som översatts till de tre språken. Några grupper har fått höra texterna och andra har

själva fått läsa dem. Så har det dels ställts ett antal frågor på texternas innehåll, dels har de värnpliktiga ombetts att översätta vissa ord till sitt eget språk. Resultaten har poängbedömts, innehållstest och översättningstest har lagts samman och det har räknats ut genomsnitt för de olika gruppernas svar.

Signifikanta skillnader fick Maurud på följande punkter: norrmännen förstod danska bättre än svenskar gjorde, och svenska bättre än danskar gjorde. Det gäller både skriftspråk och talspråk och särskilt talspråk. – Norrmännens mästerskap är med andra ord orubbat.

Danskt skriftspråk förstod norrmännen bättre än svenskt, men med talspråket var det omvänt: de förstod talad svenska bättre än talad danska.

Däremot förstod man inte norska bättre i Sverige än i Danmark, snarare omvänt, särskilt det talade språket. Detta betecknar Maurud själv som undersökningens stora överraskning, med tanke på att svenskt och norskt uttal är så lika. – Jag förmodar att särskilt danskar vill hålla med om det med likheten. En kollega har berättat att han har hållit kurser för personalen i ett stort danskt varuhus om hur man skiljer på norska och svenska. »Norrmännen skall nämligen bemötas vänligt och svenskarna lite nedlåtande.» (!?)

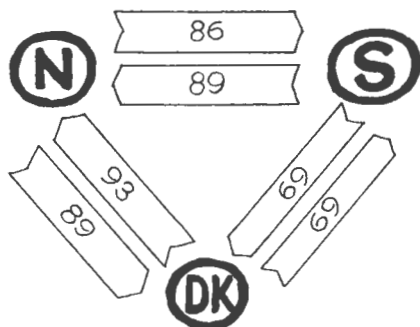
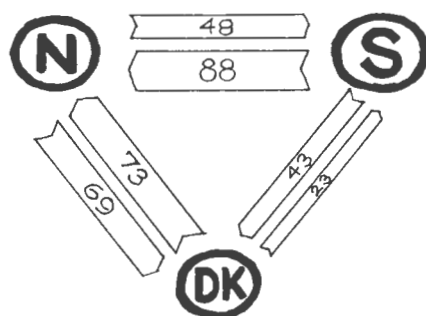

fig. 3: a skriftspråk

b talspråk

Vi kan skriva om resultaten som tidigare och skilja mellan tal och skrift (fig. 3). Observera den väsentliga skillnaden att talen här betecknar procenttal för gruppernas *testresultat* (närmare bestämt medianen): 100 % skulle innebära att hela gruppen hade besvarat frågorna perfekt.

En påfallande skillnad mellan de båda figurerna är att skriftbilden ger mera utslätade resultat. Den svagaste länken finner vi dock i båda bilderna där vi brukar: mellan Sverige och Danmark.

Nytt i förhållande till tidigare är onekligen att svenskarna nu är eländiga i att förstå talad norska också.

Läser man den här undersökningen kritiskt, kan man fråga sig om det är så överraskande att svenskarna når så mycket sämre resultat, relativt sett, i förståelsen av talad norska. Det kan vara flera samverkande faktorer som bidrar till resultatet:

(1) Fyra av de fem texterna var norska från början, den femte dansk. De översattes – med ordagrann översättning som främsta ledstjärna – till de övriga språken. Faktiskt har texterna förståtts bättre av normmännen än av svenskarna – i dess talade svenska version! – med innehållstestetets mått mätt. Att normmännen förstår svenska bättre än svenskar-na själva kan ju väcka betänklighet, och väl i första hand beträffande mätinstrumentet. Skillnaden är dock inte signifikant.(!) – En tanke är att det kan ha att göra med förhållandet originaltext – ordagrann översättning.

(2) Ordöversättningstestet väger dubbelt mot innehållstestet i det sammanlagda resultatet. Om det första är att säga att det är svårt att göra rättvisande internordiskt, eftersom ord som inte är lika eller olika i alla tre språken är mer eller mindre identiska i två och avviker

i det tredje – normalt utan tvivel svenska. Maurud har valt många sådana fall, där no.-da. slår svenska. (Problemet med nynorsk har för övrigt lösts så att det inte förekommer i texterna.)

Som man kan se av skriftspråksresultatet tycks ordolikheterna inte betyda så mycket om man läser en grannspråkstext utan tidspress, men när det gäller det muntliga testet har förhållandet nog varit utslagsgivande när det gäller dansk respektive svensk norskförståelse.

När man normalt tänker på talat grannspråk är det antagligen i en situation där det inte gäller att uppfatta och översätta enstaka avvikande grannspråksord under tidspress, utan där det gäller helhetsförståelsen (kanske i en dialog med möjlighet att begära förtydligande), och då har nog uttalsgemenskap större betydelse än den får i Mauruds test.

Principiellt menar jag att innehållstest är relevantare för frågeställningen grannspråksförståelse, eftersom man då inte i testkonstruktionen på förhand tar ställning till om det är den relativa uttalsgemenskapen eller ordförrådsgemenskapen som är utslagsgivande. Genom att låta ordtestet väga dubbelt har Maurud demonstrerat en annan uppfattning.

Mina påpekanden har syftat till att klargöra vilka nära nog oöverkomliga svårigheter man ställs inför när man tar på sig uppgiften att mäta den nordiska språkförståelsen objektivt och neutralt. Jag är kanske benägen att tänka mig att attitydundersökningarna speglar de faktiska relativa svårigheterna i det språkliga triangeldramat väl så bra som Mauruds tester. Men de övervägande likheterna i de helhetsbilder man får genom attitydundersökningarna å ena sidan och Mauruds mätningar å andra sidan skingrar en hel del av den osäkerhet

man kunde känna så länge man enbart hade de förra. Och det är förtjänsfullt.

Fina påpekanden av Maurud är sådana som att normmännens mästerskap i grannspråksförståelse kan ha att göra med att de i sin vardag är vana vid skriftspråks- och talspråksvariationer (bokmål, nynorsk etc.) som är av samma storleksordning som den de råkar ut för gentemot svenskar och danskar. Svenskar och danskar å andra sidan är vana vid ett synnerligen standardiserat skriftspråk. De variationer som normalt kommer igenom i talade massmedia är inte heller så stora.

Det är nog också på det viset att *viljan* att förstå är viktig för förståelsen, och att det för närvarande kniper med viljan att förstå danska och norska i Sverige. Liksom det gör med vanan och möjligheterna att träna grannspråksförståelse i det centrala Sverige.

Utgångspunkten för grannspråksförståelsen var *språkens inbördes likhet*. Mer och mer har väl undersökningarna kommit att peka på betydelsen av *attityder* och *träning*.

Många säger att dagens grannspråksförståelse är för dålig, och att grannspråksundervisningen är för dålig. Slopa fiktionen om grannspråksförståelse och låt engelska överta semikommunikatio-

nen i Skandinavien! Det gör den ju bevisligen i många sammanhang.

Jag tror ändå att man skall vara försiktig när det gäller att lyda sådana goda råd. Vad jag saknar mest i en undersökning som Mauruds, är ett sådant relativt mått på den nordiska grannspråksförståelsen som man kunde få, om han hade tagit med en engelsk version av sitt test också. Jag vet det inte, men jag misstänker, att man då först på allvar skulle inse grannspråksförståelsens betydelse i Skandinavien – och detta utan att man lät danskarna höra »svensk« engelska och omvänt. För några kategorier av fackfolk kan nog engelskan vara bra, men för de breda kontaktytorna – som finns eller som man drömmer om – är det nog klokt att satsa på förbättrad grannspråksförståelse. Det är en fråga om effekt i förhållande till insats.

Kan man dessutom mera allmänt övervinna sin motvilja mot skandinaviska, och i stället, i undervisning och på annat sätt, verka för de sex (jo!) varianter av *funktionell* skandinaviska som de olika situationerna kräver, så har vi kanske med tiden »norske forhold« över hela Skandinavien, i den goda meningen att det blir mindre semi- och mer kommunikation.

Stig Örjan Ohlsson, f. 1939
lektor i svensk,
Københavns Universitet

Løsning på opgaven side 7

överord: overdreven påstand

överbryggar: slår en bro över

undersökning: undersøgelse

konstig: mærkelig

förmåga: kunnen

ungefärlig: omtrentlig

tveksam: tvende

jämfotahopp: spring med samlede fødder
(men i artiklens sammenhæng giver det god mening at oversætte ordet med 'højdespring'!)

varuhus: varehus, stormagasin

ojämlikhet: ulighed

dator: datamat

tidspress: tidspres

städer: byer

gissa: gætte

utslätade resultat: udjævnede resultater

ordagrann: ordret

för skojs skull: for sjov skyld

råka ut för: komme ud for

kontaktytorna: kontaktfladerne

föga: lidet

Kært barn har mange slags navne

»Hvad hedder du, min lille ven?«. Det er ikke blot en tom bemærkning, som har sådan et lidt pudsigt skær over sig. Prøv at tænke på billedet af en ældre dame, der hilser venligt på et lille barn. Sætningen kommer ligesom af sig selv. I sig selv et yderst interessant sprogligt fænomen. Udtrykket bliver på en måde det samme som et »goddag« el. lign., altså på en gang hilsenformular og første skridt i etablering af kontakt mellem to mennesker. Vi kan ikke tale ordentligt sammen uden at vide, hvem hinanden er. Alle kender vist den underlige frustrerende fornemmelse af at sidde og tale med en person og ikke vide, hvad vedkommende hedder. Selvfølgelig lader det sig gøre, men det bliver sjældent til nogen særlig personlig samtale.

Og vi kan faktisk klare os et langt stykke med navnet alene, idet det ofte vil være sådan at navnet i sig selv siger noget om et menneske. Lad os ikke tage munden for fuld, men så meget kan man vel sige, at navne som *Brian Jensen* og *Ulrik Schmidt* afspejler eller antyder forskellig familiemæssig baggrund for deres bærere. Sådan noget skal man jo passe grueligt på med at pille for meget ved. Ikke kun fordi det er en lidt »varm«

sag, hvor man let kan blive beskyldt for at være både snobbet og alt muligt andet, men navnlig fordi det jo kun er delvis rigtigt. Der er vel nok noget om at visse fornavne af typen *Kenneth*, *Dennis*, *Billy* og *Yvonne*, *Jeanette* eller *Connie* fortrinsvis bruges i arbejderfamilier, men langt de fleste af os har navne, der falder ind under betegnelsen »gode danske navne«, altså for eksempel *Morten*, *Peter*, *Jacob*, *Lars* og *Søren* og *Karen*, *Eva*, *Bodil*, *Susanne* og *Lone*; og den slags navne finder man i alle samfundslag. Egentlig er de aldeles ikke danske, i hvert fald ikke i deres udspring, men de har været brugt i Danmark i 300–400 år, ja nogle endnu længere. Så det er ikke underligt, at de i vores bevidsthed står som noget yderst grundfæstet.

Nu er personnavne imidlertid et meget vidt begreb, der omfatter flere forskellige kategorier af navne, som vi i det følgende vil prøve at skabe lidt oversigt over. Det kan være praktisk at skelne dels mellem navne, der indeholder et beskrivende element, og navne der blot er benævnende, dels mellem overordnede, neutrale og underordnede navne. Herved fremkommer der fire hovedtyper:

overordnede	neutrale	underordnede
beskrivende navne ÷	selvstændige tilnavne f. eks. <i>Skuden, Haltefanden</i>	egentlige tilnavne f. eks. <i>Maren Mus, Slagter-Kræn</i>
benævnnende fornavne navne f. eks. <i>Anne, Lars,</i> <i>Kesse, Didde,</i> <i>Putte</i>	÷	slægtsnavne f. eks. <i>Jensen, Andersen,</i> <i>Schmidt, Strungkvoist</i>

Fornavne

Det vigtigste navn er fornavnet. Det er det navn, der kan stå alene og som alle de andre knytter sig til. Tidligere havde man da også kun det ene: *Hans, Peder, Christen* eller *Ane, Maren* eller *Karen*, for at nævne de almindeligste. Her i Danmark blev det først i 1828 påbudt præsterne at give børnene både et fornavn og et efternavn. Men selvom vi nu alle skal have både fornavn og efternavn, er fornavnet stadig hovednavnet, dels fordi det er det mest præciserende navn, der f. eks. adskiller forskellige personer med samme efternavn, dels fordi den enkelte ikke får det automatisk således som det er tilfældet med efternavnet. I modsætning til efternavnet er fornavnet udtryk for et bevidst valg fra forældrenes side, et valg der kan afspejle miljømæssige, familiemæssige, følelsesmæssige og andre forhold.

Der er ca. 5000 fornavne at vælge imellem, 2.500 til hvert køn. Men reelt står valget mellem langt færre, idet det af den store mængde navne kun er ca. en tiendedel, der er, hvad man kunne kalde almindelige navne. Og så er navnene i vore forældres generation endda medregnet, altså navne som *Ejnar, Gunnar, Henry* eller *Charles*, som i dag er

næsten utænkelige. Når forældre i dag skal vælge navn til deres lille barn, er der næppe mere end en 25–30 stykker, der kan komme på tale. Det gælder i hvert fald for langt de fleste. En antydning af, hvilke navne det drejer sig om, giver omstående top-femten liste:

1. Lars	1. Anne
2. Peter	2. Kirsten
3. Jens	3. Hanne
4. Niels	4. Mette
5. Henrik	5. {Helle
6. Søren	5. {Marianne
7. Jørgen	6. Lone
8. Per	7. Lene
9. Jan	8. Jette
10. {Hans	9. Charlotte
10. {Thomas	10. Pia
11. {Erik	11. Lisbeth
11. {Michael	12. {Birgit
11. {Ole	12. {Susanne
12. Morten	13. Else
13. Jesper	14. {Birgitte
14. Poul	14. {Inge
15. {Anders	14. {Inger
15. {Claus	15. {Bente
	15. {Tina

Endelig skal her omtales det specielle forhold at mange navne har særlige ud-taleformer af de officielle navne. Fra min egen hjemegn i Vendsyssel kan jeg nævne et par eksempler som *Knuk* (Knud), *Soren* (Søren), *Tammes* (Thomas) eller *Maritj* (Marie). Det er ældre former der ofte har et lidt spøgefuldt præg, i hvert fald når de anvendes om yngre personer. Nogen speciel navne-type er der måske ikke tale om, men som forholdene er i dag, opfattes de næsten som selvstændige navne med en særlig stilistisk værdi.

Fornavne-afledninger: Tobber og Ingse

Der er en række forskellige former for uofficielle afledninger af officielle navne, f. eks. *Tobber* (Torben), *Ingse* (Inge), *Bigger* (Birgit), *Betten* (Elisabeth), *Vibs* (Vibeke), *Dotsi* (Dorthe) etc. som man kan kalde frie afledninger, og andre mere faste afledninger som f. eks. *Kesse* (Christian), *Fitte* (Frederik), *Mie* (Marie) etc.

De frie afledninger er en meget blandet gruppe, som det er svært at karakterisere under ét. Mange af dem er helt individuelle dannelser, som er opstået spontant, uden noget forbillede, som sproglige kærtegn, der ofte vidner om både poetisk sans og sproglig opfindsomhed. Udgangspunktet for mange af dem er barnets udtale af sit eget navn, det som tyskerne kalder »Lallnamen«, forenklinger eller forkortelser af det officielle navn, ofte således at en stump af navnet trækkes ud og forsynes med en trykssvag endelse, f. eks.:

Elisabeth	Vibeke
beth + en	vib + si
<u> </u>	<u> </u>
Betten	Vibsi

Indenfor de grænser, det enkelte navn sætter, er alle former for afledninger tænkelige, selv om det ved en gennemgang af et større eksempelmateriale viser sig, at visse former er mere almindelige end andre. Tag f. eks. et navn som *Kathrine*. Heraf kan dannes former som *Kat*, *Katti*, *Katte*, *Katta*, *Katsi*, *Kit*, *Kitte*, *Trine*, *Tinne*, *Titte* og sikkert flere endnu. Men *Kat*, *Kitte* og *Titte* er ikke nær så meget brugt som *Katti* eller *Tinne*. Det, der navnlig er karakteristisk for denne navnetype, er at den er forbeholdt en snæver familie- og vennekreds. Forældre bruger dem over for deres børn, onkler og tanter over for yngre familie-medlemmer. Overhovedet bruges de mest om børn, og mange børn beder selv om at blive fri, når de bliver en 10–12 år gamle. Jeg kan huske, at jeg selv – da jeg var blevet en stor dreng – bad min far om at holde op med at sige *Bette Ges* til mig. Nu var jeg sandelig for stor til at man kunne kalde mig »bette«.

Kitte Kong' og Elsmis

I modsætning hertil har de faste afledninger et meget videre brugsområde. Det ses tydeligt af sønderjydernes navnepraksis, idet man i Sønderjylland har et helt system af faste afledninger som f. eks. *Kitte* (Christian), *Fitte* (Frederik), *Heise* (Heinrich), *Klāj* (Nikolaj), *Misse* (Marie), *Fiffi* (Sofie), *Elsmis* (Else Marie) m. fl. Mange af disse navneformer oplevedes tidligere af mange næsten som selvstændige navne, der helt trådte i stedet for de officielle. Det er meget vigtigt at lægge mærke til at de alment brugte navneformer anvendtes med en påfaldende konsekvens. Havde man først fået et sådant navn, så hed man det også for stort set hele sin omverden, altså alle der kendte én der i byen. Og ikke nok

med det: navnet trådte rent faktisk i stedet for det oprindelige, f. eks. i kombination med efternavnet: *Fitte Møller, Ties Hansen, Kitte Kong'* (om den gamle kong Christian). Navnet blev et tegn på at man var accepteret, at man hørte til i byen. Desværre er det ved at være forbi med den slags navne. De føles gammeldags og også i Sønderjylland sker der i disse år en voldsom sproglig urbanisering, landbefolkningen tilegner sig byboernes sprog og livsstil, noget der får uoverskuelige konsekvenser for livet i de såkaldt nære samfund.

Kælenavne: Perle og Trunte

En gruppe af navne, der er vanskelig at indpasse i systemet er det, vi kalder kælenavne. Kælenavne må vel nærmest betragtes som neutrale med hensyn til overordnet/underordnet, idet de oftest optræder alene, uden at noget tilnavn forudsætter dem. Og de forudsætter heller ikke selv noget fornavn. Næsten alt kan bruges som kælenavne. Det kan være rene tingsbetegnelser som f. eks. *Perle, Troid, Gnit, Sveske* eller almindelige tillægsord *Bitte, Kvikke*. Det kan være afledninger (formindskelsesord) af navneord og tillægsord: *Mandse, Tyksen, Lil-ler* eller en særlig gruppe af ord på overgangen mellem navneord og egennavn: *Nus, Trunte, Misser, Vips*. Endelig en gruppe ord, som kun kendes som kælenavne: f. eks. *Tulle, Musse, Pusser, Putte*, altså egentlige egenavne. De minder meget om de uofficielle afledningsformer, både i opbygning og i anvendelse. Stort set anvendes de vel på helt samme måde som disse, måske kun med den forskel, at de egentlige kælenavne bruges mere end afledningerne, når de bruges. Omvendt er brugen begrænset mere præcist til de allernærmeste pårørende, forældre og bedsteforældre til de helt små børn,

men også voksne indbyrdes. Mon ikke næsten alle par – både nyforelskede og dem, der efterhånden kan tage det mere afslappet – har små helt intime navne til hinanden, som de betragter som helt deres egne, og som de ikke – uden at udlevere for meget af sig selv – kan meddele til andre? I sig selv en meget vigtig funktion for den slags navne, der jo ellers betragtes som mindre seriøse og ofte lidt pudsige. Men de er skam alvorlige nok.

Øgenavne: Rødspætten

Der er mange flere slags uofficielle navne, således øgenavnene, en betegnelse som vi her vil reservere til selvstændige navne af typen *Reservejesus* (en såk. »missionsk« mand i byen), *Rødspætten* (fregnet og rødhåret dreng), *Trehjwøl* (poliolammet ældre mand i 3-hjulet motorrullestol), *Fowli* (overs.: »fuglen« p. g. a. efternavnet *Ravn*), navne med tydeligt beskrivende indhold, der ikke er lagt til eller forudsætter et andet navn. De er altså ligesom kælenavnene hverken overordnede eller underordnede. Denne meget store gruppe af navne er kun yderst mangelfuldt beskrevet, ikke alene i Danmark men også i andre lande. Flere navneforskere, der i øvrigt beskæftiger sig med uofficielle navne, udelukker bevidst nedsættende navne eller smæde- navne fra deres beskrivelse med den motivering, at de unddrager sig systematisk analyse. Næsten alle slags sproglige udtryk kan bruges som øgenavne, og alle mulige hændelser og tildragelser kan danne baggrund for deres opståen.

Tilnavne: Fladtud og Taxaknud

Betegnelsen tilnavne skal her tages helt bogstaveligt: et navn der lægges til et andet. Lad os citere et par eksempler

fra vikingetiden: *Torolf Luseskæg, Ketil Fladtud, Tord Fedtvom* eller *Istermave*. I mange – de fleste – tilfælde vil de være beskrivende. Jeg kan dog nævne en særlig type af tilnavne, som jeg kender fra Vendsyssel: korte, forstavelsesagtige elementer uden nogen selvstændig betydning, f. eks. *Puw-Karen*, eller *Bas-Katrijne*. Disse forstavelser har tilmed den egenskab at alle medlemmer af den pågældende familie får præfikset hæftet på hver sit fornavn.

Tidligere var det ikke ualmindeligt, at selv de nærmeste naboer ikke kendte en mands fulde døbenavn, ja der fortælles endda mange historier om misforståelser og forviklinger af den grund, f. eks. om en kone et sted i Vendsyssel, der ikke anede at hendes mand var *Forpagter Rasmussen*, som der stod på et brev til ham. Hun kendte ham kun under navnet *Kræn Kusk*. Og det er jo stadig sådan at folk i en almindelig dansk landsby – i hvert fald i Jylland – kun undtagelsesvis omtaler hinanden med fornavn + efternavn. Selv om man udmærket godt ved, at den lokale vognmand hedder Knud Andersen, så vil det være næsten utænkeligt at man f. eks. siger til sin nabo: »A snakked' lig' med Knud Andersen«. I hvert fald hvis han er en af byens egne, vil han kun blive omtalt som *Knud*, eller – hvis der er mulighed for forveksling med en anden Knud – *Taxa-Knud*. Det sidste bruges dog kun i omtale. Man ville aldrig hilse på ham med et »Dav, *Taxa-Knud*«, dels fordi det jo vil være inderligt overflødigt, dels fordi det – i Knuds ører – vil minde om et tilnavn af typen *Tosse-Aksel*, *Pjalt-Anders*, *Snot-Kjesten* og andre mere bramfri betegnelser for folks særlige kendetegn, en navnetype, der har været almindelig siden vikingetiden og stadig er det.

Efternavne: Galle og Jessen

Endelig vil vi se lidt nærmere på efternavnet, også ofte betegnet som slægtsnavnet, et relativt ungt fænomen, ikke stort mere end 100 år gammelt som fast bestanddel af ethvert personnavn. Slægtsnavnet har sit historiske udspring i det personlige tilnavn af den ovenfor omtalte type fra vikingetiden. Foruden den udpræget karakteriserende type (den vi også finder i navne som *Krogh*, *Kruse*, *Sten*, *Hammer* etc.) har også fadersnavnet, patronymikonet (Peders Søn, Ulrichs Dotter) været anvendt som præciserende tilnavn. Det, der i vore dage er mest påfaldende ved det danske efternavnsrepertoire, er den store overvægt af oprindelige patronymika. En opgørelse fra CPR viser, at halvdelen af Danmarks befolkning har et af de 14 almindeligste sen-navne:

Nr.	Navn	Antal	Pct.
1	Jensen	368.600	7,7
2	Nielsen	349.100	7,3
3	Hansen	297.900	6,2
4	Pedersen	203.400	4,2
5	Andersen	188.400	3,9
6	Christensen	159.900	3,3
7	Larsen	148.200	3,1
8	Sørensen	139.100	2,9
9	Petersen	130.200	2,7
10	Rasmussen	117.400	2,5
11	Jørgensen	110.100	2,3
12	Madsen	76.400	1,6
13	Olsen	65.200	1,4
14	Kristensen	59.000	1,2

Man skal helt ned til nr. 22, før der er et navn uden *sen*, nemlig *Møller*, derefter *sen* igen indtil nr. 30 *Schmidt*, *Lund*, *Clausen* og *Holm* og *sen* til nr. 49 *Østergaard*, men så er også 2/3 af Danmarks samlede befolkning dækket ind.

Forklaringen på sen-navnenes overvægt er lang og ikke helt klar. På et tidspunkt i 1200-tallet begynder tilnavne af den beskrivende type at gå i arv fra fader til søn, vistnok først i adels- og stormands-slægter. Det hævdes, at den ældste type er den, hvor personen benævnes ved både patronymikon og slægtsnavn (*Stig Andersens Hvide*). Efterhånden og tidligst i de fornemme slægter stryges fadersnavnet (*Stig Hvide*). Da det i 1526 påbydes den danske adel at have faste slægts- eller stamnavne, har en stor del af slægterne det allerede. Samtidig bliver det almindeligt at lærde folk tillægger sig faste slægtsnavne, *Palladius*, *Chrysostomus*, *Fabritius*. I 1600-tallet finder vi dem i borgerstanden, og når vi kommer op i 1700-tallet, er det kun købstædernes underklasse og bondebefolkningen, der ikke har fast slægtsnavn, ja intet efternavn overhovedet, udover det skiftende sen-navn, der kunne medtages eller undlades og i hvert fald ikke betragtedes som noget familienavn. I 1828 påbødes fast slægtsnavn til alle, men først 50 år senere var bestemmelsen gennemført og da – for den største del af befolkningen – således at det faste slægtsnavn var blevet det fadersnavn, der på

det pågældende tidspunkt var aktuelt for den enkelte. Landbefolkningen havde længe kviet sig ved at betragte de tilnavne, de fleste bar, som rigtige navne og accepterede kun det skiftende fadersnavn, som havde været godt nok så langt tilbage, man vidste. Da disse navne så pludselig blev »fastfrosset«, blev resultatet for det, der den gang var det helt store flertal af befolkningen, at man – som oversigten viser – fik en påfaldende overvægt af sen-navne. Det var i sig selv nok til at skabe den opfattelse, at sen-navnene ikke er så »fine« som de andre, ikke har nogen snobbeværdi, hvad der kan få folk til at vælge efternavne af typen *Hvistbæk*, *Strungkvist*, *Unkely* eller det, der er værre. Men selvom mulighederne for navneforandring har været til stede siden århundredskiftet, er der ikke sket nogen væsentlig ændring i denne forskydning i efternavnsrepertoiret. Så man må nok regne med at dette ud i al fremtid vil være noget karakteristisk for danske efternavne, hvis fornemste repræsentant ude i den store verden da også er et sen-navn: Andersen. Typisk dansk!

Georg Søndergaard, f. 1938,
lektor ved Nordisk Institut,
Odense Universitet.

